

הרב שלמה זאב קליין זצ"ל (תקע"ה-תרכ"ח) תולדותיו וכתביו

"הקרב הגדול" במאבק בין היהדות הנאמנה לבין תנועת הרפורמה על זרמיה השונים, שהתנהל במשך רוב ימי המאה הי"ט למניינם, נערך בעיקר בגרמניה ובארצות-הברית. בצדק ראו החוקרים במה שהתרחש בקהילות פחות חשובות "קרבות צדדיים", והם נידונו כמעט לשכחה. אחד מאלו הוא המאבק שנערך בצרפת, שם הוכנעו לבסוף מגמות הרפורמה, אמנם במחיר כבד של ויתורים מרחיקי-לכת על-ידי הרבנות הרשמית, אולם מתוך שמירה מוצהרת על עקרונות ההלכה והמסורת. למרות צדדיותה במרחב הגדול של יחסי אורתודוקסיה-רפורמה — זוהי פרשה מרתקת, ואפשר לצפות, שבמסגרת תחיית הקר דברי-ימי-ישראל בצרפת, שאנו עדים לה בזמן האחרון, אף היא תזכה לתיאור ולניתוח מדעיים, שהיא ראויה להם. במאמר זה אסתפק בהצגתה של הדמות המרכזית בין הלוחמים נגד תיקוני הדת בארץ זו, הלוא היא דמותו של הרב שלמה זאב (וולף) קליין זצ"ל.

נקדים מלים אחדות על מצב היהודים בצרפת בתחילת המאה הי"ט: בשנת ת"ר [1840] מנתה קהילה זו בערך שבעים אלף נפש, מהם שלושים אלף במחוז אלזס, שבו היתה האוכלוסיה היהודית כפרית ברובה, ושומרת מצוות בחלקה הגדול. במחוז השכון, לורן, היו כעשרת אלפים יהודים. בדרום-מערב המדינה, בעיקר בערים בורדו ובאיון, היו כאלפיים יהודים מצאצאי האנוסים, שהיו בתהליך התבוללות מואץ. כמספר הזה אכלסו את איזור אביניון, שהיה עד מהפכה הצרפתית אחוזת האפיפיור. מאז תחילת המאה החל תהליך של מעבר לערים הגדולות, ומשפחות רבות מאוד כבר עברו אליהן (בעיקר לערים מרסיי וליון, וכמובן לפריז, שם כבר היו כרובה מאחינו בני ישראל).

הקהילות היו מאורגנות במסגרת, שכפה עליהן הקיסר נפוליאון — איגודים אזוריים, שכל אחד מהם היה מנוהל בידי ועד בשם "קונסיסטוריון", שכלל קומץ נכבדים, ביניהם גם הרב הראשי של האיזור; מעל כל הוועדים האלה עמד הקונסיסטוריון המרכזי שבפריז. סמכויות הקונסיסטוריונים היו רחבות מאוד, כי הקיסר רצה, שתהיה לו שליטה מושלמת על האוכלוסיה היהודית באמצעות המוסדות הנ"ל.

ר' שלמה זאב נולד בא' דר"ח מרחשוון תקע"ה, בעיירה בישהיים שליד העיר-שטרסבורג בירת מחוז אלזס, לאביו ראובן משה בן נפתלי ולאמו אסתר בת

1 14/10/1814; מסורת משפחתית, מחוך הפנקס המשפחתי הנמצא בידי הגב' מרים [בת נתן] קליין בפריז.

שלמה לבית למברט². ראובן משה היה, כמו גם אביו ר' נפתלי בן אשר, חותך־יבלות במקצועו [מעין חובש כפרי], ובעקבותיו גם לקח בשנת תקס"ט את שם המשפחה קליין [= קטן, בגרמנית], כפי הנראה מפני שאבי המשפחה היה נמוך קומה³. זמן קצר לאחר המהפכה הצרפתית, כאשר הותר ליהודים להתיישב בשטרסבורג, עבר ר' נפתלי לעיר זו, והתערה בקהילה היהודית, ששיקמה את עצמה במהירות. נכדו שלמה זאב גדל בעיירה בישהיים, וכבר מגיל צעיר נתגלו בו כשרונות בלתי־רגילים; זו היתה כנראה הסיבה, שהמרא דאתרא, ר' יוסף מוך⁴, מצא לנכון ללמוד עמו גמרא כבר בהגיעו לגיל שש, והמשיך עמו בלימודים סדירים עד לאחר היותו בר־מצוה. בשנת תקס"ח, כאשר כבר לא הוסיף מורו הרבה על ידיעותיו, החליט הצעיר לגלות למקום תורה, ונדד לבית מדרשו של הרב מארכס בכפר דירקהיים אן־דר־הארט⁵. שליד העיר לאנדאו שבגרמניה. אחרי כמה שנים חזר לאלזס, והמשיך את לימודיו אצל רבה של העיירה שירהופן⁶, ר' אהרן לצרוס⁷. בהגיעו לגיל שמונה־עשרה החליט רש"ז לתכנן את עתידו ולדאוג למקור פרנסה. להיות מלמד־דרדקי לא היה אתגר המתאים לכשרונותיו, בעיקר כאשר תפקיד זה היה בעל סיכון כמעט ודאי לרעוב ללחם במשך רוב שנות חייו; אך גם לכהן ברבנות לא היה יכול, כי לפי דרישות החוק, היו המשרות שמורות לבוגרי בית־המדרש לרבנים שבעיר מיץ, והכניסה אליו היתה מותנית בתעודת בגרות ממשלתית, שכמובן לא היתה בידו. לבסוף קיבל על עצמו להשיגה, ומיד שינס מתניו והחל ללמוד, בלהט ובהתמדה, מקצועות "חול" שונים, שעד אותה עת לא עסק בהם כלל, וכן שפות קלאסיות [לטינית ויוונית], נוסף על הצרפתית, שהיה

- 2 M. Ginsburgér: Histoire de la commu- —.Moysé Klein / Ester Lambert nauté israélite de Bischheim-au-Saum (Strasbourg, 1937) ' ע' 84, 102—103, 114, 136 (יש לתקן שם בע' 103: Zeiv ולא Leib).
- 3 מתוך הרשימות של שמות המשפחה, שקיבלו עליהם היהודים בשנת תקס"ט [1808], בבישהיים ובשטרסבורג. תמצית הרשימות הנ"ל מצויה בידי.
- 4 בקורות חייו של הרב קליין [ראה הערה 1] מוזכר כאן מורה בשם יוסף וולף, אך לפי הנתונים ההיסטוריים סביר להניח, שמדובר בר' יוסף מוך [תקכ"ו—תקצ"ז], שהיה רב רשמי בבישהיים בשנים תקפ"ז—תקצ"ו.
- 5 Dürkheim-an-der-Hardt. לא עלה בידי לזהות את שמו הפרטי של הרב מארכס; שניים מבניו היו לרבנים מחוזיים בצרפת: ד' מאכס בבורדו, וש' מארכס בבאיון.
- 6 Schirrhoffen. יש לי ספקות לגבי אמיתות המסורת המשפחתית בעניין זה, כי מתקבל יותר על הדעת, שהלימוד אצל הרב האלוסי קדם לגלות למקום תורה יותר רחוק;
- 7 Aron Lazarus. ר' עליו, Alexandre Weill: Ma jeunesse: Mon enfance (Paris, 1870), ' ע' 72—78.

יש להזכיר שבתקופה ההיא, ובמיוחד באיזור זה, לא היו קיימים מוסדות כמו הישיבות של היום, בעיקר מחמת עוגיה של האוכלוסיה היהודית. לימוד התורה היה מתקיים על־ידי שהייה אצל תלמידי־חכמים, לרוב — רבני יישובים קטנים, כאשר הבחורים היו אוכלים "ימים" ["טעג" בלשונם] אצל בני המקום, וישנים בעליות־גג או במרתפים של בית הרב או בתים אחרים.

עליו ללטש, שהרי שפת אמו היתה יידיש-אלזסית הקרובה לגרמנית. גם את ידיעת השפה הערבית רכש לו במשך הזמן. בהכנות אלו עסק כשנתיים, כאשר גם בתקופה זו היה מירב זמנו מוקדש להעמקת ידיעותיו ולהרחבת בקיאותו בש"ס ופוסקים. בשנת תקצ"ה, בהיותו בן עשרים, התקבל לכיתה העשירית בגימנסיה המלכותית שבשטרסבורג, ולאחר שלוש שנים סיים בהצלחה את בחינות הבגרות. במשך שנה נוספת שכלל את ידיעותיו התורניות, כאשר הוא משמש את ר' זליגמן גודשו⁸ (תקמ"א-תר"ט), הרב הראשי של דרום אלזס, ששכן בקולמר, בירת המחוז; באותה עת הוא פרנס את עצמו בהוראת מקצועות הקודש והחול לכמה תלמידים. בשנת תקצ"ט ניגש לבחינות לרבנות, שנערכו במיץ; הוא נבחן בידיעותיו במקרא, בתלמוד ובפוסקים, ונוסף לכך היה צריך להפגין את השגיו בשפות [צרפתית, גרמנית, לטינית], בלוגיקה [תורת ההיגיון], בדרשות, בתולדות היהודים ובהיסטוריה וגאוגרפיה של צרפת. כמו כן היה עליו להגיש חיבור בנושא הלכתי. על סמך כל אלו הוענקה לו סוף-סוף התעודה של "רב בכיר", בהיותו בן 24.

למרות תואר מכובד זה צעד רש"ז את צעדיו הראשונים ברבנות בקהילה זעירה, היא ביסהיים⁹ שבאלזס הדרומית, ובה כחמישים משפחות — כמאתיים וחמישים נפש. ייתכן, שהוא בחר במקום זה כדי לשרת בקודש בתחום סמכותו של מורו המובהק ר' זליגמן. במקום הזה הוא מצא לו עור כנגדו את בריינל לבית ציווי (תקע"ח-תרמ"ב)¹⁰, ונשאה לאישה. הוא לא נשאר בביסהיים זמן רב, ובשנת תר"א היה כבר רבה של דירמנאך¹¹, עיירה קטנה באותו מחוז, שהצטיינה בכך, שרוב אוכלוסייתה יהודים ומיעוטה גויים, ואף ראש המועצה המקומית מאחב"י היה.

למערכות הציבוריות נכנס רש"ז בשנת תר"ו. וכך היה המעשה: בשנת תר"ב נפטר הרב הראשי של צרפת, ר' מנדל דויץ¹², ואחרי שהייה של כארבע שנים (שסיבותיה אינן ברורות) נבחר רבה הראשי של פריז, ר' קופל אינריך¹³, למלא את

- 8 Seligmann Goudchaux.
- 9 Biesheim. קבלת המשרה התאפשרה אחרי שהחזן המקומי ויתר על משכורתו הממשלתית לטובת הרב.
- 10 Barbe-Brunette Zivy. שם משפחה זה הוא הצורה האלזסית של 'צבי'.
- 11 Durmenach.
- 12 Emmanuel Deutz [תקכ"ג-תר"ב]. רק שמו העברי מופיע בספר "ביטול מודעה" בעניין היתר מצות המכונה (לבוב, תרי"ט, דף טז.). המעתיקים טעו והדפיסו "מענדיל דויץ".
- 13 Marchand Ennery. באותה חוברת [לעיל הע' 12, בדף טו:] רשום שמו קאפמאן [וגם קאפיל] אינריך; אינריך הוא שם כפר כמחוז לורן בצרפת, שם הייתה קהילה יהודית ידועה [בצרפתית Ennery]. הוא היה אחיו של המורה וחבר האספה הלאומית Jonas Ennery, מחבר ספר ההיסטוריה "מסילת ישראל" [Le Sentier d'Israël]. שמו הפרטי Marchand הוא תרגום של השם קאופמן, שבעצמו הוא כינוי ליעקב — ההברה האחרונה היא סיומת חיבה, וההתחלה נשמטה [יעקאופמאן, וכן [יעקופיל].

מקומו. בין הרבנים, שהציגו את מועמדותם למשרת אב"ד קהילת פריז שהתפנתה, היה גם רש"ז. נשאר בדיניו עדויות, שכל הנכבדים חברי ועדת הבחירות התרשמו מאוד ממעלותיו, ועם זאת דחו פה אחד את מועמדותו, מפני שהיה מתנגד מובהק של כל תיקון בהלכה. לפי דו"ח של ועדת הנכבדים, שדנה במועמדים, הצהיר לפניו אחד מחבריה, הפילוסוף הידוע אדולף פרנק: "בראש כל המועמדים אני מציב את הרב קליין; הוא עולה בהרבה על עמיתיו בדיעותיו התורניות וגם החילוניות, בבקיאותו העצומה בתלמוד, ובנוסף לכך בהכרת כתבי הדגולים שבין סופרי העמים הקדומים, והגדולים שבין המחברים היווניים והרומיים. הרב קליין הוא מלומד שיש להתגאות בו. כיצד, אם כן, לא זכה אדם מצוין שכמותו אפילו לקול תומך אחד בוועדת הבחירות של הקונסיסטוריון, אפילו לא את קולו של הרב הראשי של צרפת? כיצד ייתכן, שמועמדותו נדחתה פה אחד? הסיבה לכך פשוטה: הרב קליין הוא רב מימי הביניים; הוא עומד בתוקף על קיום כל הכתוב בתורת משה, מקבל בכל היקפן את מרות התורה שבכתב והתלמוד המרחיב אותה, ואינו מתיר לרבנים שום גמישות בקביעת ההלכה. בעיניו המצב הנוכחי של חכמת התורה אינו משאיר שום סיכוי, שאפילו אספת רבנים תוכל לערוך תיקונים בהלכה, משום שלאספה כזאת אין לדעתו כל סמכות לשוות להחלטותיה תוקף מחייב. החלטיות זו באמונתו, הראויה לשבח מצד עצמה, בעיני אדם שומר מצוות, נחשבת לעיקשת יותר מדאי בתקופתנו. יש להוסיף, שמבטאו הור של הרב קליין ימנע ממנו לדרוש בהצלחה באוזני הקהילה בפריז".¹⁴

למרות זאת ביקשו רבים מחברי הוועדה, לייסד בעבורו משרה של רב נוסף בכירה הצרפתית, אך ניסיון זה לא עלה יפה. רש"ז נשאר בדירמנאך עד לאחר המהפכה של שנת תר"ח [1848], ששמה קץ למשטר המלוכני; בימי המהפכה היו באלזס, ובפרט בעיירתו דירמנאך, מהומות נגד היהודים,¹⁵ שבהן נהרסו בעיירה שבעים וחמישה בתים; ספרי התורה עם חפצי הערך של התושבים היהודים ניצלו רק בעקבות השפעתו של רש"ז על הכומר המקומי, שהסכים להסתירם אצלו עד יעבור זעם. האירועים השאירו מן הסתם רושם קשה על בני ביתו של רש"ז, וייתכן, שגם בגלל סיבה זו עבר רש"ז באותה שנה לכהן בקהילה אחרת באותו אזור, העיירה הקטנה ריקסהיים.¹⁶

בתחילת שנת תר"י נפטר הרב הראשי של המחוז, רבו המובהק של רש"ז, ר' זליגמן גודשו, והתלמיד פרסם בעיתון היהודי השמרני, שיצא לאור בפריז,

14 תרגום מתוך דו"ח משנת תר"ז, שהעתקו שמור בידי, על הוויכוח סביב למינוי הרב הראשי החדש של פריז, ראה: R. Ayoun: Critères d'une élection rabbinique à Paris en 1847. בתוך כתבי-העת YOD, שנה 3, 1978, גיליון 1, ע' 23—30.

15 ראה שולמית קטן: "תגובות העיתונות המקומית למהומות האנטישמיות באלזס בשנת 1848" (ציון, לג, תשכ"ח, ע' 96), וכן M. Ginsburger: Les Troubles contre les juifs en Alsace en 1848 (REJ LXIV, 1912).

16 Rixheim.

17 L'Univers israélite, (כרך ה', 1949), ע' 158—162, 217—215, 267—271.

הספד נלהב על רבו. הוא עצמו נבחר לאחר זמן-מה למלא את מקומו, כאשר מקום מושבו בעיר קולמר, ומצודתו פרוסה על פני כל אלזס הדרומית. [= מחוז הריין העליון, "גליל עליון רהיין"], איזור, שבו ישבו אותה עת יותר מארבעה עשר אלף יהודים¹⁸. מיד כיוון את כל כשרונותיו לשמירת גחלת היהדות במחוז זה, שפבר החלו להיגלות בו סימנים מדאיגים של נטייה לרפורמה. בשמונה עשר יישובים במחוז שימשו ובפועל רבנים רשמיים, כאשר מתוכם, בשתי קהילות גדולות יחסית, היו רבנים "ליברלים" — רבה של העיר מילהוז היה "מחדש" מתון, אך רבה של הגנהיים, משה גורדמן (תקס"ט—תרמ"ד), היה מהלוחמים הפעילים נגד ה"אורתודוקסיה". אפשר להניח, שהתפקיד החדש היה אמור לאפשר לרש"ז לחיות ברמה כלכלית סבירה יותר, מפני שהיה פער עצום [אחד לעשרה!¹⁹] בין משכורת של רב כפרי למשכורת של הרב המחוזי, עובדה בעלת חשיבות גדולה בעיקר מפני שביתו נתברך בצאצא נוסף כמעט מדי שנה בשנה, וגם הוטלו עליו הוצאות גדולות לצורך הדפסת חיבוריו הרבים²⁰.

בראש ובראשונה העסיקו את הרב החדש בעיות החינוך. בשנת תרי"ד, אחרי מאמצים מרובים, עלה בידו לייסד בית-ספר מקצועי, שהיה מיועד לתת חינוך תורני ולהכשיר בעלי מלאכה מבין בני-הנוער היהודים שבאיזור. היה בכך גם מילוי דרישת השלטונות ל"פרודוקטיביזציה" של היהודים, והוצאתם ממעגלי המסחר הלא-מאורגן, שבצדו הרוכלות וההלוואה ריבית, מחוסר הכשרה מקצועית ומשלח-יד קבוע. יותר מאוחר הוא גם פתח תלמוד תורה, שהיה מיועד להכשיר "כלי-קודש" ובעלי תפקידים חינוכיים ורבניים לקהילות האיזור, ולהעלות את הרמה התורנית וההשכלתית של בעלי-התפקידים האלה; גם פעולה זו נעשתה בעידוד השלטונות. רש"ז אף דאג לשמירת הקשר עם התלמידים היהודים בגימנסיה הממלכתית, בפרט אלו, שהיו רחוקים מביתם, כדי לחזק את יהדותם ואת הקשר שלהם לתורה ולעם היהודי²¹.

זמן לא רב לאחר שהצליח לבסס את מפעליו החינוכיים ואת מעמדו בקהילתו, נודע לרש"ז, שבחודש אייר תרט"ז, מי"א עד י"ח בו²², אמורה להתקיים בפריז ועידה רשמית של כל רבני המחוזות של צרפת. בתחילה היסס רש"ז להשתתף בה, מאחר שידע, שרוב עמיתיו, בעיקר אלו המכהנים מחוץ לאלזס, נוטים לרפורמה,

18 לפי סיכום מתוך: J. Baquol: L'Alsace ancienne et moderne, ou Dictionnaire géographique, historique et statistique du Haut et du Bas-Rhin, (Strasbourg, 1949), הרושם בכל יישוב את מספר התושבים היהודים. מעניין לציין, שמחבר הספר היה כפי הנראה מצאצאי משפחה יהודית, כי שם משפחה זה מופיע ברשימות משנת 1808 בשטרסבורג.

R. Anché: Notes sur les frais du culte juif en France de 1815 à 1871, 19 (Paris, 1928).

20 ראה רשימת כתביו בנספח.

21 ראה "הלכנון", שנה ב', גיליון 2 (כ"ב בטבת תרכ"ה); ע"פ 23—24: "המאמר 'התום' נ. ק., כלומר נפתלי קליין, סבי ע"ה, בנו של הרב, או'בן עשרים שנה.

22 מה' 16 ועד ה' 23 במאי 1856.

אף כי לא היו קיצוניים בדעותיהם. הוא סבר, שהוועידה אינה מייצגת כדבעי את הרבנות בצרפת, מפני שרוב תלמידי החכמים הראויים לשמש כיהנו כרבנים בכפרים באיזור אלזס, ולא כרבני מחוזות או כרבנים בערים הגדולות. רק לאחר שהובטח לו, שהוועידה נועדה להיות רק התייעצות בבעיות השעה, ושאינן כוונה לקבל בה החלטות בענייני הלכה, גבר על היסוסיו ונסע לבירה בלב כבד.²³

ואשר יגור בא: הסעיף הראשון על סדר-היום נקבע להיות דיון בהשמטת חלק מהפיוטים הנאמרים בתפילות החגים²⁴; הרב קליין התנגד בתוקף, אך נשאר כמעט בודד: רק עוד רב אחד, הרב יצחק ליברמן מהעיר נאנסי, תמך בו, וגם הוא בקול דממה דקה.²⁵ בשבעה קולות מול שניים הוחלט לערוך שינויים והשמטות במחזורי החגים, וכדי להשתיק במעט את המחאות מצד הגאונים למסורת — נקבע, שבכל מחוז תלוי ביצוע השינויים בפועל בהסכמת הרב הראשי של אותו מחוז. ימים אחדים לאחר-מכן דנו חברי הוועידה בהצעה מחודשת נוספת — להנהיג טקס של ברכת התינוק בבית-הכנסת ביום צאת היולדת מביתה בפעם הראשונה; הרש"ז התנגד, בטענה, שאין כל מקור יהודי לחידוש הזה, ושהוא עלול להקטין את חשיבות מצוות ברית המילה, וגם לבוא על חשבון מנהג ה"הולקראש"²⁶. נערכה הצבעה, והרוב היה כמוכן. בעד. ואז הועלתה על הפרק שאלה, שלא עמדה כלל על סדה היום; הכנסת עוגב לבתי-הכנסת. ברור, הרש"ז התנגד, ולאחר דיונים ממושכים התקבל נוסח החלטה, שכלל היתר להכניס עוגב לבית-הכנסת, בתנאי שבשבתות ובימים טובים יפעיל אותו גוי. האספה ננעלה.

הרש"ז לא נכנע: עם שובו לקולמר הוא פרסם איגרת לצאן מרעיתו, שבה הבחיר את עמדתו השלילית ביחס להחלטות הוועידה²⁷; בד-בבד היה בין מייסדי

23 I. Uhry: Recueil des lois, décrets, ordonnances... concernant les Israélites depuis 1850. 2e. édition (Bordeaux, 1887) פרטים נוספים על הוועידה בעיתונים היהודיים.

24 ע"פ דו"ח הכינוס של מאי '56, השמור בארכיון הקונסיסטוריון המרכזי ליהודי צרפת בפריז.

25 הרב ליברמן [תקע"ה-תרמ"ט], בנו של אחד מתלמידי החכמים החשובים באלזס — ר' אליעזר ליברמן מסאוורן (Saverne), היה נחבא אל הכלים, בין השאר משום שכל אחיו המירו את דתם, ואחד מהם אף הקים מסדר נזירים, שמטרתו לגרום להתנצרותם של הכושים והיהודים [1]. רב ראשי נוסף שהיה עשוי לצדד ברש"ז היה רבה של מיץ, ר' ליאון מאיר למברט [תקמ"ו-תרכ"ג], אבל הוא היה כבר זקן וחולה ולא יכול היה לנסוע לפריז לאספת הרבנים.

26 טקס, שבו מעניקים לתינוקת את שמה; לעתים היה משמש גם אצל בנים [ראה סידור עבודת ישראל, עמ' 494]. מקור הביטוי לא ברור. ראה בחוברת "ממנהגי יהדות אשכנז" ע' 37 סע' 10, מאת הרב אביגדור אונא ז"ל, שהיא תדפיס מהספר "ילקוט מנהגים", משרד החינוך, ירושלים תשל"ו.

27 Lettre pastorale adressée aux Israélites de la circonscription consistoriale de Colmar par le grand-rabbin... (קולמר, תרי"ז, 7.10.1856).

"ועדת שומרי היהדות"²⁸, גוף שנועד להילחם בתיקוני הדת. אך גם חברי הקונסיסטוריון המרכזי, שזעמו על תגובה זו, פעלו במהירות: נשלחה על-ידם בקשה לממשלה הצרפתית להשעות את הרב הראשי של מחוז אלזס הדרומית לחדש אחד, כהתראה וכעונש על התנגדותו החריפה והפומבית להחלטות של אספת הרבנים. יש לציין, שהרב הראשי של צרפת, שלמה אולמן, לא תמך בדרישה הזאת; אמנם גם הוא האמין בצורך לעשות שינויים מתונים בסדרי התפילה ועבודת ה', אך הוא לא השלים עם המגמה הרפורמיסטית, שאלה נטו ההדיוטות חברי הקונסיסטוריון — נכבדים, שנבחרו לא בשל חסידותם ולא בשל בקיאותם ביהדות, אלא רק בגלל עושרם ומעמדם החברתי. ואמנם שר הדתות הצרפתי דחה את בקשת ההשעיה²⁹.

אולם התעוררו קשיים חמורים מצד אחר: בקונסיסטוריון של המחוז, שעד כה תמך תמיכה מלאה ברב הראשי ואף בחר בו פעם אחר פעם לעמוד בראשו³⁰, נתחלפו היוצרות; בבחירות, שנערכו באותו קיץ, במקום היהודים הנאמנים לרתם, שישבו בו קודם, נבחרו "אנשי קדמה", והם התנגדו לרב ויהדו לחייו ככל יכולתם. חברי הקונסיסטוריון החדשים הצרו את צעדיו מכל עבר, ואסרו עליו כל פעולה עצמאית. הם נאבקו נגד בתי-הספר של הרש"ו, והצליחו לבסוף לגרום לסגירתם, שלוש שנים לאחר שנפתחו במאמצים כה רבים. על בית-הספר המקצועי טענו, שהוא מתחרה ללא צורך עם בית-הספר המקביל בעיר מילהו, כאשר לעומתם טען ר' שלמה זאב, שבשעה שייסד אותו היה המוסד במילהו בשלבי גסיסה. גם ה"תלמוד תורה", שלא קיבל שום תמיכה מהארגונים היהודיים הרשמיים, למרות הרמה הגבוהה, שאלה הגיע בהנחייתו של הרב הצעיר ר' משה וייסקופף (תקצ"ו—תרצ"ו[!]), נאלץ לסגור את דלתותיו, כשלא היה עוד לרב הראשי הרש"ו הכוח הגופני הנפשי לאסוף תרומות להחזקתו. לשיא החוצפה הגיעו מתנגדיו כאשר ניסרו יום אחד את כרעי כיסא הרב שבקדמת בית-הכנסת, עד שהושווה גובהו לגובה שאר כיסאות מכובדי הקהל, כדי שהרב לא ישב בכיסא הגבוה במעט מכסאותיהם, כפי שהיה מקובל עד אותו יום. אחד מפרנסי הקהילה, שכאב את עלבון הרב, תיקן את המושב והחזירו למצבו הראשון; הוא פוטר מיד מתפקידו ע"י הקונסיסטוריון³¹. גם בעיני חברי הקונסיסטוריון המרכזי לא מצאו חן דרכיו של הרב הראשי של דרום-אלזס, ובמכתב מחאה, שנשלח בשנת תרי"ז לחברי הקונסיסטוריון של קולמר, כתבו בין השאר: "... ברגש של צער אמיתי אנו רואים את הרב הראשי מוצא סיפוק בדרך הנפסדת, שבה הוא מוסיף לתעות, בניגוד לכל נימוס, כשהוא שוכח את מה שהוא מחויב למערכת, שיש לו הכבוד להיות חבר בה!

28 Commission des conservateurs du judaïsme.

29 ראה מכתב רש"ו לרב עזריאל הילדסהיימר, שפורסם ע"י ש' שוורצפוקס במאסף "מיכאל", כרך ד' (תשל"ו), ע' כ"ה—ל"א.

30 אז עדיין היתה אפשרות לבחור את הרב הראשי ליושב-ראש הקונסיסטוריון.

31 רש"ו, במכתב לרב הראשי בכורדו, אחד מבניו של הרב מארכס [ראה הע' 5], מיום

2.7.1856

על הרב קליין לדעת, שהתנהגותו תגרום לנו לנקוט נגדו אמצעים חמורים, שתהיה לו סיבה להצטער עליהם בעתיד"³².

כאמור — רש"ז נאבק עד חרמה נגד המגמות לשנות את ההלכה; הוא ראה בכל שינוי קיצור דרך לקראת התבוללות ושמד של רבים מבני הקהילה, ועמדו נגד עיניו עובדות רבות, שהוכיחו לו את צדקתו. כבר בשנת תר"ו, בהופעתו לפני הוועדה לבחירת הרב הראשי לפריז, ענה לשאלה כיצד הוא מבין את תפקיד הרב הראשי, כי לדעתו משימתו היא "לטעת את היהדות בטהרתה בקרב בני קהילתו, כפי שמסרה הקב"ה בקולות וברקים בהר סיני"³³.

רש"ז לא התנגד כלל ליחס אוהד למדינה, לחברה, לתרבות ולמנהגי החיים, בתנאי שלא יופרו סעיפי השולחן-ערוך. הגה כמה קטעים מנאומיו, הממחישים לנו את יחסו לנושאים אלו³⁴:

"לצד הלימוד והחינוך הנחוצים כדי להיות לאזרחים טובים, איברים יעילים של החברה, נבטיחה נא לילדינו לימודים דתיים...".
"צרפת החביבה, מולדתנו היפה... אימצה עקרונות ההולמים יותר את צרכיהם ואת זכויותיהם של בני אדם. מאז זכו עקרונות אלה לתהודה עצומה ולפוריות, שהם ראויים לה. אולם לא הצטמצם לצרפת, אלא פקח את עיניהם של שאר העמים והעיר אותם מתרדמתם... האנושות מקבלת מתוך אושר את תוצאותיהם הברוכות של המאבקים לחופש: השגת זכויות האנוש ושמירתן".

... "חופש המצפון, שהוכרו והפך לעובדה, מה הוא אם לא ניצחון האור על החושך, האמת על הטעות, הטוב על הרע? מה הוא, אם לא השתלטות החכמה על המשפטים הקדומים, התרבות על הפראות? וכלום אין לנו אפוא, לכולנו, נימוקים כבדי משקל לתת הודיה לה, שפיזר את הלילה הארוך, הנורא והאיום, הנקרא ימי-הביניים, והאיר במקומו את שמש התרבות, למען יראו בני אדם זה את זה ויכירו זה את זה כאחים, לאהוב זה את זה ולהחזיק זה בזה?"

לא ייפלא אפוא, שבה בשעה שאנשי הרפורמה האשימו אותו בהתנהגות חצופה ובליבוי יצרים³⁵, יחסיו עם הנוצרים הסובבים אותו היו מצוינים. בשנת תר"ך פרסם רש"ז "קול-קורא" בבקשת סיוע לנוצרים המארונים, שהותקפו בלבנון על-ידי

32 במכתב מיום 25.10.57, החתום על-ידי חברי הקונסיסטוריון המרכזי.

33 בדו"ח משנת תר"ז, שכבר ציטטנו ממנו לעיל [תחילת הע' 14].

34 מתוך Recueil de lettres pastorales et de discours d'inauguration de S. Klein (Colmar, 1863), ע' 9, 35, 105, ועוד רבים.

35 בישיבה של הקונסיסטוריון של קולמר, שכוונסה כדי ששליח הקונסיסטוריון המרכזי יפשה בין הרב הראשי לבין מתנגדיו, אמר לו הקטגור העיקרי, אברהם סה: "אתה גרמת לרוחות להתלהט, ולמריבה לגדול מיום ליום".

הדהוים, מעשה שהביא לו תשבחות מרובות בעיתונות הכללית. אחד העיתונים החשובים כתב כך³⁶:

"אנו מפקפקים אם כתבי ה"אוניון" [כתביעת קתולי קיצוני] היו מקבלים ברצון את שיתוף הפעולה והתרומות של הממשלות האנטי-נוצריות בעזרה לנוצרים של לבנון. יזמתם של יהודים נכבדים לטובת עניין זה גרמה ל"אוניון" להתפרץ בזעם אדיר: 'עד הלום הגענו!... כבוד התרבות הצרפתית מבוסס על יזמת ההצלה של מר כרמיה [המנהיג היהודי הידוע] ועל בקשות הרחמים של הבנקאים היהודים!... עד כמה הבעות קנאות אלו רחוקות מלשונו של מר קליין, הרב הראשי של מחוז הריין העילי, האומר ליהודי מחוזו: 'הרדיפות מכל הסוגים, שסבלו בני ישראל כמשך זמן כה רב, הביאו אותם להכין טוב מאחרים את מצבם הקשה של הנוצרים במזרח, המופקרים היום בלי הגנה לחרב, לאש ולרוגו של מדכאיהם הפראיים. התמונה קורעת-הלב של כל-כך הרבה קרבנות של פראות, שגם הם גבראו כמונו בצלם אלוקים, לא ייתכן, שתרגש אתכם פחות מאשר אותי. לכן אני מזדרו לקרוא לרוח הצדקה הפעילה והבלתי-נדלית שלכם, שתבוא לידי ביטוי, כמו כל אימת שיש צורך להקל על נפגעי אסונות כבדים כאלו'."

למרות פעילותו הציבורית הענפה מצא רש"ז את האפשרות לעסוק בכתיבה, בחיבור ספרי לימוד לנוער היהודי בצרפת וכן בעניינים תורניים, שצורך השעה גרמם. בעיקר התפרסם פולמוסו החריף עם החכם זכריה פראנקל מברסלאו בעקבות פרסום ספרו "דרכי המשנה", והספקות, שהתעוררו בעניין יחסו של פראנקל לשאלת "תורה שבעל-פה מן השמים", שעמדה במרכז המאבק עם המחדשים, ובוויכוחו של רש"ז עם שי"ר (ר' שלמה רפפורט מפראג), שיצא להגן עליו. בסוגיא זו פרסם את ספרו, קטן הכמות ורב האיכות, "מפני קשט", שיהד עם הדברים, שכתבו רש"ר הירש בירחונו "ישורון", הרב צ"ב אויערבך מהלברשטט בספר "הצופה על דרכי המשנה", ועוד כמה תלמידי חכמים חשובים, סייע להבליט את הפערים, שיש בין נאמני התורה למחדשים ולמתקנים למחצה, לשליש ולרביע³⁷. רש"ז גם השתדל לסייע לכל מפעל ועניין, שהיה בהם כדי לחזק את יהדות הנאמנה והוא נתן הסכמות לחיבורים תורניים רבים שהופיעו בתקופה הזאת. דוגמה לדבר הם ההסכמה וההערות הרבות, שצירף לסידור המפורסם "עבודת ישראל", שההדירו המלומד ר' יצחק בן אריה יוסף דב המכונה זליגמן בר (רדליים, תרכ"ח); רש"ז מתואר בו כ"הרב המופלא,

36 מתוך העיתון Le Siècle מיום 22.7.60.

37 ראה בספר "ר' זכריה פראנקעל" לשפ"ר, ורשה תרנ"ח, בעיקר ע' 204-206. שפ"ר משבח את רש"ז, בכתבו ש"מכל המשיבים על החלטות פראנקל הצטיין במתינות ובדעה מיושבת הרב קליין במחברתו 'מפני קשט'. מודה הוא בחכמת הרז"פ, תום דרכיו וטהרת מחשבותיו, אבל חורף הוא משפט קשה על הספר... וראה על זה בספרה של פרופ' רבקה הורוביץ על זכריה פראנקל, אגב, רש"ז כתב דברים ברורים על ס' דרכי המשנה וז"ל: "האמונים עלי 'דרכי המשנה' לא יתכנו להיות מן המורים הרבנים בעדת ה' אשר בלב שלם יאמינו בתורה המקובלת... כי דחיתם שונות". וראה במאמר הרב קלמן כהנא, "המעין", תשרי תשי"ד, עמ' 16.

נדע ביהודה ובישראל גדול שמו, ה"ה כמוהר"ר שלמה קליין הי"ב [= ה' יהיה בעורו] היושב לראש בשבת תחכמוני בק"ק קאלמאר יע"א, וחתימתו היא: "כ"ד הכותב לכבוד ה' ולכבוד דורשיו והחוחם פה קאלמאר יום עש"ק פ' בראשית תרכ"ד לפ"ק, הק' שלמה זאב בן כ"ה ראובן משה קליין זצ"ל רדקס"ט דג"ע [= רב דקונסיסטוריון דגליל עליון] רהיין ואגפיו". ר' זליגמן בער מודה במבואו על הסיוע, שקיבל מ"גדול הדור מוהר"ר שלמה קליין גר"ו, והוא בחן ובדק את כל [!] דברי באורי וגם העניקני פירושים נחמדים ציצים ופרחים ושתלחים בערוגת באורי.

הסכמה על סידור "עבודת ישראל" מאת ר' יצחק דב אריה בער
(רדליהיים תרכ"ח)

יקר סהדותא

סא

דרב המסלא, נדע כיהודי ובישראל גדול שמו, ה"ה כמוהר"ר שלמה קליין הי"ב
היושב לראש בשבת תחכמוני בק"ק קאלמאר יע"א.

רד"א

כתוב הדי הוא אשרי האיש שומרהו, יומם ולילה ינצרהו, ועבדתם את ה' אלהיכם ולעבדו בכל לבבכם, לשמוך לב וקרב, כשיח ערב, בקר צהרים וערב, לפני ה' אלהינו, הוא מלכנו צדנו ונואלנו, לשלם שרים שפתותינו, ולכן קמו אנשי כנסת הגדולה, להראות לנו את המסלה, אשר בית אל עולה, ויסרו לנו את סדר התפלה, סלם מצב ארצה, טיטר על אדני פו המליצה, יפה כתרצה, וראשו השמים מציע, בוקע הלונות רקיע, כי לתם נגלו תעלוטות שמים, להתהלך כארצות החיים, ותבטי הטשנה והתלמוד אדריהם, אלכו בעקבותיהם, ויעשו גם הם טעמים, להקריב לפני שוכן שמים, ויקצו טי כרכר העליונה, נוהל אות להנה, למלכות שמים עשו נגים, איש על דגלו וצנים, שתולים על פלגי מים נאמנים – אכן כרכור העתים, כדך התחתים, שוטרי הלשון חרלה, ודרכי התפלה אוטללה, והיה המישור למעקשים, ותנת ענכים באושים, המעתיקים ינועו ויוצנו, פעם מלים ירלונג, פעם נוספות יצינו, פעם הגקחה והטעמים אחר יצינו, או כי משמש התנועה והטעמים ומקומם, לא ידעו כשככם ובקוים, ונדל וקמן שרים בעיניהם, ועבר הארון יחלשו כמסכתיהם, או בתום במלאכתם, שנתם אתם, גם מעיני המצוים אשר חכמו, ולתקן את המעוות עצמה, שנגור נעלמו, ומקומן קמו, גם מעושי המלאכה, באה המבוכה, תיבה או את ברטום השלכה, או מדרכה נבוכה, או אשה כאחתה נבוכה, ואחת כמקום רעותה עמדה, ולכן, שפרי המתפללים הטיעו ורה, בלשון לא טוהרה, במקום תפלה רופי, כי תחת ימי, עד שהתעוררו חכמי חרשים, ונבנו לחשים, בעלי תבונה, ויחורו את העמור אל ישנה, על פי רת ודין לשוננו הקרודה, אכן הראשה, ועל פי כתבי יד הישנים, סאת אנשי אמונים, אכן בכל זאת מקום הניח להתגדה, לאיש מהיר במלאכתו לפני חכמים יתהרד, המדקדק הנעלה, עטוקים הולה, שוקל וסופר וטחויק ברק, כשקל חקדו ומאנו צדק, התורני הטושלם כהר יצחק בן אריה יוסף רוב, יהי כן רטוב, וכבר יצא לו סגישין בעולם, שלפניו כל רז בלשון עברית לא נעלם, הכללי לשון ארמית וכשרים, כידיו הטח לאתרים, ועליהם ידבר נגרים, ולו יד רשם כמפרי ומרדשי חכמינו, וכתפלות ופיושים אשר יסוד קדמונינו, אשר המה לנו לעינים, כי מסנו הוצאות חיים, ותורת אמת על לשוננו, שם הראה רב כח ואנו, בדברים כדרכונות, סצח כנגינות.

גם לקט הצבי, אשר לשגי העברים הביא, וסדר הקינות, חסרה לאחת, כי הוא איש תבונה, וירי אמונתו, והנה עתה גם על סדר התפלה ידו הרה, ויעמוט על שכמו חזר העבודה להשיך לשון עלנים ולהשכית סינים ולבו צר, כרוח טשטש וברוח קצר, על כל הותר בשניות, טבעלי לשון וזגיון, חבמי לב אשר קדמוהו, כי רב מאוד טעשה, לשון דבר דבור על אפניו, ככל הלכותיו ועניניו, הסר טשטש כל נקדה, אשר ככלי הלשון איננו עקוד, ובכל זאת לא ישען על הבמתו, על שכלו ועל תבונתו, לשנות נוסחא או מלה, ככל סדר התפלה, טראנה פן ישלח ידו כקדושים, בטשטש אשר טכעו חבמי תרשים, לכן לא ישעו לסרא עיניו, וכאשר ידמו רעיניו, עד יצא כדבריו הצבחים החשובים, הגם בכתובים, או בדוטים טרויקים, המה עתיקים, וגם שנהלי, עולם אשר קדמוהו, אחוז בענין הנצח, ולא הרפוח, או יאמר מנחמי לי אנוכי, ויתרים נאמנים, לדוכב שפתי ישנים, גם בעקבות אבודיהם וצל יודך, והנהגים שונים יערך, ושרשים נבונים, דכרים כנים, ויבאר כל חמורה, כשפה ברורה, ונראתי כי טוב פעלו, אמרתי נוצר תאמר יאכל פרי עמלו, יישר כרו וחילו, אף יד תכנן עמו, נגדו נא לכל עמו, כי טוב טעמו, כבוד מלאכתו אפורה, ותהלתה אבשרה, כי כסודו הססלה סקלה, והתפללים טמוכו לא ישימו תהלה לתהלה, טורכי שפה נכונה לא ימוטה, וטטוקשי לשון יטלטו, דכריהם יורצו, כאשר לקדוש ישראל יעריצה, והתלהם תקובל ברצון, כוכבי בקר וצאן, והחלב כרים, עד כי נכון יהיה בית דו כראש כל הדרים כביא.

בד הכיחב לכבוד ה' ולכבוד חרשיו והחוחם פה קאלמאך יום עש'ק פ' בראשית תרכ"ד לש"ק.
 הקי שלמה זאב בוכה ראובן טשה קליין וצל רוקס'ש גי'ע רחין חנפ'י.

ואתן פה את תודות לבי" ... [מענין לציין, שהסידור יצא לאור בתשרי תרכ"ח, ימים ספורים לפני פטירתו של רש"י]. גם לספר חשוב ומקורי אחר, "ארת מישרים" [פסקי הלכות בענייני דעות ומדות; בהדפסה החדשה, ירושלים תשכ"ט, הספר מכונה גם "שו"ע למידות"], שחיבר ר' מנחם טרייש רבה של זולצבורג, נתן הסכמה נלהבת (מילהויזן, תרי"ח).

רש"י היה בין המשתתפים בעיתון החרדי "שומר ציון הנאמן" [ראה עליו בספר "ראשונים ואחרונים" לד"ר יצחק רפאל, ע' 329]. הוא נכלל בין גדולי הדור, שהתרכזו סביב לכותבי העיתון הנ"ל [שם ע' 333, "רש"י קליין מדירמנאך"], ופורסם אף מכתב עידוד שלו למול"י העיתון [גיליון ר"ו]. גם עיתונים דתיים אחרים עודד רש"י, וכך יצא מאמר שלו בגיליון הראשון של "הלבנון" [פריו, תרכ"ה; ראה שם ע' 353].

רשימת כתביו מרשימה [ראה בנספח הביבליוגרפי]. נאומיו הרבים אמנם אינם "נבואה לדורות", הן מפני שהם אפופים בהתפעלות מהשוויון, שהעניקה המהפכה הצרפתית ליהודים, ובביטחון בהמשך ההתקדמות החיובית במישור זה בכל העולם, הן בגלל הסגנון הנמלק, שהיה מקובל בדורו; בכל אופן, ידיעותיו הרבות לא רק במקרא, בתלמוד ובהלכה, אלא גם בספרות הקלאסית ובמדעי הטבע, לפי רוח זמנו, הניכרות מתוך נאומיו ומתוך שאר חיבוריו, מפליאות ממש³⁸.

רש"ז היה ידוע במזגו הטוב, ואפילו מייחסים לו במסורת המשפחתית סדרה ארוכה של חידודים והלצות; למרות עובדה זו, ואולי בגללה, מיררו הסכסוכים התמידיים את חייו והשפיעו בצורה קשה על מצב בריאותו, שכבר נתרופפה עקב עומס העבודה, שנטל על עצמו, והדאגה המתמדת לפרנסת אנשי ביתו (בניגוד למקובל סירב רש"ז בעקביות לקבל תשלום בעד השתתפותו בטכסי שמחה ואבל). גם צרות מבית פקדוהו: שלושה מילדיו מתו בילדותם, שניים מהם באותו יום בחודש [י"א אלול] ובאותו גיל [עשר שנים] בהפרש של שנתיים זה מזה. גם סגירת מוסדות החינוך, שהקים בעמל כה רב, היתה בשבילו מכה איומה. שלא הצליח להתגבר עליה כל חייו. מפעם לפעם היה נוסע להינפש בעיירת המרפא באד-הומבורג, ולזמן מה היו חוננים אליו כוחותיו. אך למגינת לבם של בני משפחתו ושל כל תלמידיו ומעריציו נפטר בדמי ימיו בי"א במרחשוון תרכ"ח³⁹, זמן מועט לאחר שמלאו לו 37 שנים, בהשאירו אלמנה עם שנים עשר ילדים, שהצעירה שבהם הייתה בת ארבע שנים.

ואלה שמותם⁴⁰:

1. וירז'ינו אידליץ [תר"ב—תרנ"ז], אם משפחה ידועה בפריז; אחת מבנותיה נישאה לרב אברהם בלוך⁴¹.
2. ישעיה-תאופיל [תר"ג—תרס"ז]; שלושת ילדיו נפטרו בלי להשאיר זרע.
3. נפתלי-תאודור [תר"ה—תרס"ב], סבי, רופא מפורסם בפריז וחבר פעיל בקונסיס-טוריון שם, נציג מובהק של היהדות הנאמנה. [התפרסם בהגינתו על ה"מציצה" המסורתית בכרית-המילה, כאשר התעורר הפולמוס בעניין ביטולה].
4. קלונימוס-תאופרסט [תר"ו—תרע"ד], תושב פריז גם הוא.
5. יהודית במברגר [תר"ח—תרנ"ט], נישאה לזקל בנו של הרב מוירצבורג, שהיה דיין בקהילת הרב ש"ר הירש בפפד"מ.

10.11.1867 39

40 יש להעיר, שרש"ז הקפיד לתת במרשם התושבים כמעט לכל אחד מבניו שם עברי [או המקובל כעברי, כגון קלונימוס], ואחריו שם ממוצא יווני, שפירושו "תאופורי", כלומר הכולל שבח לה': תאופיל — אוקב ה', תאודור — מתת ה', תאופרסט — מפרש ה', תימוטי — ירא ה'. אשר לשמות הבנות הקפיד כפי הנראה פחות; יש לשים לב לשם הבת השביעית, אוז'ני, שהיה שם הקיסרית, ולשם וזאה שהוא תרגום יווני של "חיה".

41 הרב אברהם בלוך היה הרב הראשי של אלג'יר, לאחר שנשלח ל"מושבה" כמו הרבה מעמיתיו כדי לשמש מקשר בין השלטונות הצרפתים ובין האוכלוסיה היהודית המקומית; באחד הימים נדקר ונפצע שם בידי יהודי, שהורשע על ידו קודם לכן בדיון תורה. אחר-כך היה רב ראשי בעיר ליאון; הוא התרפס מאוד בעקבות מעשה, שסופר אודותיו, שבהיותו רב-צבאי כשרה הקרב בתחילת מלחמת העולם הראשונה — קרא לו פצוע נוצרי אחד, שחשבו לכומר, וביקש ממנו להגיש לו צלב לפני מותו, והוא הביא לו את מבוקשו; שעה קלה לאחר מכן נפגע הוא עצמו מרסיס פגז ומת. הארוע הזה התפרסם מאוד בצרפת והונצח בספרות ובציור, וגרם לקידוש-השם גדול.

6. מרי שילר [תר"ט—תרס"ח], שבעלה, הרב שמואל חיים, כיהן כרב בעיירה האלוזית בולווילר.
7. אוזני אשווגה [תר"י—תרע"ב], שבעלה, ר' אשר, היה מלמד תורה בקהילה הקטנה תינגן שבחבל באדן במערב גרמניה.
8. זואה שורצשילד [תרי"ב—תרנ"ו], תושבת קלן שבגרמניה.
9. משה-תימוטי [תרי"ג—תרכ"ג].
10. רפאל [תרי"ד—תר"ם].
11. פלמיר [תרט"ו—תרכ"ה].
12. ראובן-אליקים [תרט"ז].
13. אנו'ליק פרנקל [תרי"ח—תרנ"א], תושבת מיינץ שבגרמניה.
14. אשר-ז'יל [תרי"ט—תרפ"א], סוחר בעיירה בישוהיים, חבר בקונסיסטוריון של אלזס הצפונית.
15. פלור כהן [תרכ"ג—תש"ד], אשתו של הרב שלמה כהן, שנבחר למנהיגה הרוחני של קהילת יוצאי מזרח אירופה בשכונת מונמארטר שבפריז; אחד מבניהם, שמואל, היה אחד מראשי הפעילות בארגונים רבים של היהדות הנאמנה, עד שהובל לאושוויץ.

בידעו, שבריאותו לקויה, כתב רש"י את צוואתו קודם הגיעו לגיל ארבעים [התאריך הנקוב בה הוא ג' באייר תרי"ד]. ובסופה הערה: "כתבתי בנחיצה [= בחיפזון] למען לא תראה אשתי את המכתב". בתחילתה כתב: "לא יאמרו על קברי שום שבת לשמי, זולתי שהשתדלתי להרים מכשול מדרך עמי לגדור גדר ולעמוד בפרץ, אולי [מתוך כך]⁴² אחרים ישתדלו לעשות כהנה ואבנה מהם; ולכן יוכלו לאמר [על הקבר] דברי תוכחה... על מצבתי לא יכתב שום שבת, רק לוח בזה הלשון: פ"ט [= פה טמון] מוהר"ר שלמה זאב המכונה שלמה וולף קליין, רב דקונזיסטואר-דגליל עליון רהיין, טרח להקים הדת על תליון] ולעמוד בפרץ, נפטר... ונקבר... תוצבה"ח ענא"י [= עם נשמות... ז]."

המשך הצוואה כתוב בידיש-אלוזית, והוא מיועד לאשתו ולבניו; הוא מצווה להשיג על חינוך ילדיו כדי שילכו בדרך התורה, ומבקש סליחה מאשתו אם הוא פגע בה. והוא מסיים: "זייד⁴² איהר רעליגיוז⁴² ווערדען איירע קדישים אונד אייערע מעשים טובים מיר גראסע זכיות זיין. אכטעט עהרעט אונד לייעבט אייערע לייעבע מוטער. דענקט דאס זיע בעטריבט איזט אונד זוכט דורך איירען גוטען וואנדעל זיע טראסטעט אונד איהר לעבען פערזיסט ואז ייטיב לכם בזה ובבא אמן." [= אם תהיו שומרי מצוות — הקדישים והמעשים הטובים שלכם יהיו בשבילי זכויות גדולות. כבודו, העריצו ואהבו את אמכם היקרה. זכרו שהיא עצובה והשתדלו בהתנהגותכם הטובה לנחם אותה ולהמתיק את חייה, ואז ייטיב לכם...].

מותו השאיר את היהדות הנאמנה בצרפת כצאן ללא רועה, ומתנגדי הרפורמה בכל מערב-אירופה חשו היטב את האובדן הגדול. הוא נספד כהלכה, בעלי-פה

42 בעותק שבידי המלים האלה אינן ברורות.

הסכמות

בסדר

מי עמד על אס דרך עץ הדעת ועץ החיים, לעשות כוונות למלאכת השמים, עמל וקצן דעת קדושים מלא חפנים, בכל משועט מנעו, לחרון משפטו, וישם נילקוטו, ואת פרוי יתן כעטו, יגדוף כחטו לקחו, נעים רחוק, וברב כוח, כמיטב יאיר, לשופר מהיר, להכין הגליון, כדעת עליון, נלי גזיון, ולשים אחרות אחרות, בספר תורה מפלין ומחוצות, כהלכה ברורה, כדעת וכאורה, למען לא יהיה מאומה כעדר, מתבטחים אשר הראתה בהר?

מי רחש לנו דבר טוב, ודבר שלם בעקב, וירא ישראל, כי אורו יאל, על האהל, להזהר מעמלה, ולהתם אשמה, בהסירו את. הרשת, מדרך אשה המתקדשת, גן כעול מעין גנים, למען לא תנקש סוגה בשאנים, במכשל עונים, בשגגה ובזיון, באל תעקד עד אבשן?

מי עלה עיר גזורים, וישלם מאה עשרים, וידו טפה, שערי שמוחה, מאת חרן רבנו יצחק גיאות ז"ל המה חלוצים, והכס בכתובים, חמדה נחמה, היתה לבנה, והיא לא נתפשה, כי אדה ערפל כסה, בבית עקד הספרים היתה קטרחה, עפר רמה וחולעה חתולה, מי האיר המסוה מעל פניה, ויגל כל מלשכיה, ויבאר חמתיה, ויבן סודותיה, והאיר את אפלה, כאשר חפשה כחן לה, ומלאה החחה, על ידי בן יאיר הרב שהר"ר שמה כ"י אשר קרא לה דבור, והגיהה לאור?

מי הורה את האצת, להכין המטבח, והעיר בלמודים, לשמור כל הפקודים, להיתם תמים יחדיו, לבו וידיו, ומלאכת החדה, תמיד מועדה, וכאשר חרבו יגש, יאזב ילטש, לגשת אל המלאכה, כדת וכהלכה, באמת ובאמונה, בכונה נכונה, ולהרחיק מן טרפה ונבלה, ולהסיר כל מכשלה, ינקר כל נגע ומחלה, כל מכה ומחלה, ולשים עיניו על כל דבר, והוא חסר או נקוב או נשבר, למען ידע להבדיל דעת והשכל, בין החי' אשר יאכלו ובין החי' אשר לא תאכל?

ממי כל אלה חננו התלבנו והתבררו? מאת הרב המאור הגדול, ועמו ועגדל, שמו נודע בישראל, רב פענים מקבליאל, בים התלמוד חרד ועולה, משקה וחלה, איש מצובה, חכמתו בחון מרונה, לדיק מוכתר בכל מעלה, לו דומי' מהלה, חכם עדיף מניח, מוהר"ר יצחק דוב כ"י לבית הלוי, מוחרצבורג מקום כבודו, על הארץ ילא קוו זיוו והדיו, מקורו לא אכזב, ומעיבו לא ייבש, שבכי נהרות חדש, ויוסף לשלוח נהרי נחלי דבש, על פני מבל חרלה, דעת ונמועלה, נדיחי חליפה, גם הלם יראו בני עמו, רב עז ומעלות, נחדרי התלמוד והפוסקים הוא אמון, לפכו כגלה כל עמון, כרמו נטע אורק, כל קושא חפורק מעל דברי חכמי חרשים, וישים נחשלותם למישור מעקשים, ידריך בדרך סלולה נבוכים, ויאיר כל מחשבים, כפעם נפעם, דרכיו דרכי נועם, וכל דבריו דברי נועם, על הראשונים ועל האחרונים, מקשים ומפרקים משיבים ועונים, דשנים ורעגנים, מחוקים מעשים דמונים, לא ישו כס חפלים ופנינים, ועמו ובכחם אופיר לא יערבו, טועמיה חיים זכו.

והנה כאשר למחסור דבר שפמים, להעיד על אור השמש נלהרים, כאשר על כל הארץ ילא קוו, ויראו כל יושני מבל זיוו, כן לא יכון לחות ערך הספר ועשהו, זיל קרי ביה רב הוא. אכן ברבת ה' לראש לדיק, אשר בעמלו רבים ילדיק, יחייבו ה' לתורה ולמעודה, עד כי יקום הכהן לעטרה נביא כ"ד עבד נרצה ליראי ה' לחושבי שמו וללומדי תורתו.

החומס פה קאלטאר יוס א' כ"ע למנ"י תרכ"ז לפ"ק.

הקטן שלמה זאב בן לא"א כ"ה ראובן משה קליין ז"ל
רדק"ם רג"ע רה"ן ואגפיה.

הסכמה על ספר "נחלי דבש" על הלכות חליצה
מאת הרב יצחק דוב הלוי במברגר (פרנקפורט דמיין תרכ"ז).
בסיום מכתבים רבים הגדיר רש"י קליין את עצמו
"עבד נרצה ליראי ה' לחושבי שמו וללומדי תורתו".

ובכתב⁴³, ובעיקר עורר תשומת-לב הספדו הנרגש של הרש"ר הירש בפפד"מ⁴⁴. הרב שלמה זאב קליין שימש כ"ח שנים ברבנות, ומתוכם קרוב לח"י שנים נשא בעול הרבנות בקולמר. בעיר זו נטמן. הנצב"ה.

רש"ז קליין זכה שמאות נינים ובני נינים ובני ביתם חיים היום במדינת ישראל וממשיכים את מסורת המשפחה. בין הצאצאים רבנים ואנשי חינוך, אנשי מדע ובעלי בתים, בני ישיבות וסופרים. יש לציין את המספר הגדול של מורות ומתנכות, מצאצאי רש"ז, הממלאות תפקידים חשובים. בחינוך התורני בכל רחבי הארץ, בבתי-ספר ובאוּלפנות, בסמינרים ובמכללות.

43 הודעה על מותו בעיתונות היהודית: Archives israélites (15.11.1867), ע' 1048-1049; Allgemeine Zeitung des Judenthums (26.11.1867), ע' 961; Jeschurun (כסלו תרכ"ח), ע' 71-85; 93-94.
44 Gesammelte Schriften von Rabbiner S. R. Hirsch, Bd. 6 (1912), p. 293-307. תרגום ההספד להלן ע' 30 ואילך.

קריאה למען תיקון חורבת רבי יהודה החסיד בירושלים

מאת הרב שלמה זאב קליין, אייר תרכ"ד

חזיתי מכתב אנשים, חכמי חרשים, ראשי צאן קרשים, מטה בני אושר, מלכי צדק ויושר, פקידי ואמרכלי ארץ הקדושה, האבן הראשה, נאמנים במשמרם, ומהירים במלאכתם, מלאכת שמים, לאהבת ציון וחבת ירושלים, קול קוראים בצדק, לחזק את הברק, ולתמוך ברוח נדיבה, את הבונים את החרבה, ומתאמצים על תלה להעמיד את חרבת ר' יהודה החסיד.
... ואתם אחי השמיעו נא באזני העם, דבריהם דברי נועם, בטוב דעת וטעם, להרים תרומה, לעדת ציון העגומה, עזב יעזבו עמה, להכין אותה ולסעדה, לתורה ולתעודה, לרומם ולהדר בית התפלה, ליושב תהלה, וישמרו להקריב במועדו, איש כמכסת ידו, בכל לבבו בכל נפשו ובכל מאודו, ואז ישאו ברכה, מאלדי המערכה, ויזכו לבקרו בהיכלו, במקום אוה למושב לו, אשר בו יאמר כבוד כלו, כאשר יפדה ה' את יעקב וגאלו, ובא לציון גואלו, גב"א.

רשימת כתביו של ר' שלמה זאב קליין

1. (Discours prononcé par S. Klein, rabbin à Durmenach le 15 septembre 1843, à l'occasion de l'inauguration du temple israélite à Colmar.) — (Colmar, Vve Decker, [1843]). [1], 13 p.
[נאום לרגל חנוכת בית-הכנסת בקולמר.]
2. Autorité et réforme.
In: L'Univers israélite, tome I, n° 8 (novembre 1844), p. 355-360; n° 9 (décembre 1844), p. 371-377; n° 11 (février 1845), p. 54-59; t. II, n° 1 (avril 1845), p. 8-12; n° 3 (juin 1845), p. 114-119; n° 5 (août 1845), p. 234-239; n° 6 (septembre 1845), p. 290-294; n° 7 (octobre 1845), p. 349-353; t. III, n° 1 (janvier 1846), p. 2-3; n° 2 (février 1846), p. 54.
[”סמכות ורפורמה; סדרת מאמרים.]
שני המאמרים הראשונים מופיעים בשם (בשני: Klein (בשני: J.!) Klein, rabbin à Durmenach. העורך מסביר, שהשם Caton הוא תרגום עברי של שם משפחת המחבר (קטון; קליין בגרמנית פירושו קטן).
3. לקדושי ד'... מוהר”ר צבי הירשל לעהרן... ומוהר”ר אלי אברהם פרינץ... [החום:] דירמענאך, יום א' י”ט טבת תר”ה לפ”ק, הקטן שלמה וואלף קליין, מ”ץ בק”ק דירמענאך ואגפיה.
בתוך: [תורת הקנאות]... מכתב לאחינו בני ישראל על דבר האסיפה אשר נוסדו יהד [צ”ל: יחד] בעיר ברוינשוויג בחדש יוני בשנת תר”ד לפ”ק. — אמשטרדם, הר”ה, דף יח.
4. (מענה רך על חוות קשה).
— (Mulhouse, impr. de J. P. Risler), [תר”ן]. 15 ע'. אין שער. בסוף: ”דירמענאך... טו”ב מנחם אשרק”ה [= תר”ן]... משלמה זאב קליין.”
נגד החיבור של ברוך ליב צייטלין ”חוות קשה”, בעל מגמה רפורמית.
5. Nouvelle grammaire hébraïque raisonnée et comparée par S. Klein, rabbin à Durmenach.
— Mulhouse, impr. de J.-P. Risler, 1846. VII, 285, [3] p.
[ספר דקדוק עברי חדש, עיוני והשוואתי.]
6. מענה רך על חוות קשה.
בתוך: (שומר ציון הנאמן, שנה א', גיליון י' (כ”א מרחשון תר”ז), ע' י”ט:כג; גיליון י”א (ה' כסלו תר”ז), ע' כ”ב—כב; גיליון י”ג (ג' טבת תר”ז), ע' כ”ו; גיליון י”ד (י”ז טבת תר”ז), ע' כ”ח.
הרעסה חלקית של החיבור מס' 4 לעיל.
7. (Comment concilier l'amour de la patrie avec les croyances messianiques.) — (Paris, typ. Lacrampe), [1847]. [3-36] p.
[כיצד להתאים את אהבת המולדת [הצרפתית] עם האמונה בביאת המשיח.]

8. Des Pioutim.
In: L'Univers israélite, tome III (1847), p. 103-104.
חחום: S. Klein, rabbin à Durmenach
[על הפיוטים.]
9. (Sermon de M. Klein, rabbin à Durmenach, prononcé au temple de Paris, le 13 février [1847].)
— (Paris, typ. Lacrampe), [1847]. 12 p.
"סדר משפטים".
[דרשה בבית־הכנסת בפריז.]
10. (Sermon de M. le rabbin Klein, prononcé au temple consistorial de Paris, le samedi soir 2 octobre [1847] ח"ח [שמייני עצרת ח"ח].)
— [Paris, typ. Lacrampe], (1847). p. [665]-677.
[דרשה בבית־הכנסת בפריז.]
11. דוד בן יוסף טוב ן' ביליה: (יסודות המשכיל). [מתורגם ומוער בידי ש' קליין].
בתוך: "ספר דברי חכמים, מאת אליעזר אשכנזי מחוניס".
— מיץ, תר"ט, ט, פח, [9], 8 ע'.
"Principes des hommes intelligents".
הוקדם לו: "Quelques mots au lecteur", [par] S. Klein, rabbin
[כמה מלים לקורא.]
פורסם שוב, בדפוס־צילום: הל־אביב, ציון, תש"ל.
12. Notice sur feu Seligmann Goudschaux, grand-rabbin de Colmar.
In: L'Univers israélite, tome V (1849). p. 158-162, 215-217, 267-271.
חחום: S. Klein, rabbin
[הספד על רבי זליגמן גודשו].
13. Discours prononcés le 3 juillet 1850 au temple consistorial de Colmar à l'occasion de l'installation de M. Klein dans ses fonctions de grand-rabbin de la circonscription consistoriale de Colmar.
— Mulhouse, impr. de J.-P. Risler, 1850. 10 p.
נאומים מאת מנהיימר, נשיא הקונסיסטוריון, ומאת שז"ק, ביום הכתרתו לרב ראשי בקולמר.
14. Notions élémentaires de la grammaire hébraïque, par S. Klein, grand-rabbin de la circonscription de Colmar.
— Colmar, C. Decker, [185-?]. [2], 32 p., 10, [4] tables.
[כללי יסוד בדקדוק עברי.]
15. Lettre pastorale de M. S. Klein, grand-rabbin, ... à Messieurs les rabbins de la circonscription consistoriale de Colmar.
— (Colmar, impr. Veuve Decker, 2 juin 1851 תר"א 4 p.
[איגרת רועה לרבני המחוז].
על הצורך בשיפורים בחינוך הגוער, ובסוף הוראות בשביל החזנים, המורים, הסופרים והקצבים.

16. Guide du traducteur du Pentateuque par S. Klein, grand-rabbin de la circonscription de Colmar.

— Colmar, impr. Decker.

[1] La Genèse. 2e éd. (préf. 1851). VIII, 55 p. ספר בראשית.

[2] L'Exode et le Lévitique. [1852]. 36, 15 p. ספי שמות וספר ויקרא.

[3] Le Nombre [!] et le Deutéronome. [1853]. 18, 20 p. ספר במדבר וספר דברים.
[מדריך למתרגם התורה.]

לא מצאתי את המהדורה הראשונה של בראשית.

17. Lettre pastorale adressée par M. le grand-rabbin ... du Haut-Rhin à MM. les rabbins et ses coreligionnaires de la circonscription de Colmar.

— (Colmar, impr. de Mme Vve Decker, 12 janvier 1854 (י"ד טבת תרי"ד).

7 p.

[איגרת רועה לרבנים ולכל יהודי המחוז.]

באיגרת הוא מבקש תרומות בעד תלמוד-תורה ובית-ספר מקצועי בקולמר ואף לבית-המדרש לרבנים במיץ.

18. רעגלעמענט פיר אנגעעהנדע אונד פונקסיאנירענדע שוחטים ובודקים דעס קאלמארער

קאנסיסטאריאל-בעצירקס. [חתום:] דער אבער-ראבבינער פראסידענט דעס קאנוי-טאריומס שלמה וואלף בן . . . ראובן משה קליין . . . ע' [10].

— Colmar, impr. de Mm[e] Ve Decker, תרס"ו, [1855]. 12 p.

מכיל: חוזר לרבני המחוז בעברית; התקנון על השחיטה בעברית (זאת תורת זבחי הזבח . . .); אותו חוזר לגבאי הקהילות ביהודית-גרמנית; התקנון ביהודית-גרמנית.

19. Lettre pastorale adressée aux Israélites de la circonscription consistoriale de Colmar par le grand-rabbin.

— (Colmar, impr. de C. Decker, 7 octobre 1856 (תרי"ז), 18 p.

[איגרת רועה לכל יהודי המחוז.]

נגד החלטות כינוס הרבנים הראשיים, שהמליצו על ביטור חלק מהפיוטים, על היתר נגינת עוגב בידי גוי בשבת וביום-טוב בבתי-הכנסת ועל ארגון טכס לרגל הבראת היולדות.

20. (דברי הפיוטים וזעקתם.) [כלי שם מחבר].

— חמוש"ד [אחרי תרס"ו], 7 ע'.

עם מראה מקומות נוספים, בכתב יד.

21. Discours de M. Klein . . . prononcé à l'occasion de l'inauguration de la synagogue de Belfort, le 1er Nissan 5617.

— Paris, impr. Guiraudet et Jouaust, 1857. 14 p.

יצא גם Belfort, impr. de J.-B. Clerc, (s. d.), 16 ע', ו- (1859), Dole, impr. de Pillot, 19 ע'.

[נאום לרגל חנוכת בית-הכנסת בבelfort.]

22. Le Judaïsme et ses détracteurs.

In: L'Univers israélite, tome XII (1857), p. 523-539; XIII (1858), p. 7-10.

חתום: Klein, grand-rabbin à Colmar.

CHAPITRE I.

בְּרֵאשִׁית

1) בְּרֵאשִׁית au commencement r. ראש tête ¹, בְּרָא il créa p. k. ², אֱלֹהִים Dieu ³, אֵת הַשָּׁמַיִם le ciel ^{4, 5, 6}, וְאֵת et ^{7, 8}, הָאָרֶץ la terre ^{5, 8}, הָיְתָה fut p. k. de הָיָה informe et vide ⁷, וְחֹשֶׁךְ et les ténèbres (étaient) ^{7, 9}, עַל sur r. עָלָה il monta פְּנֵי [le visage] la surface de const. de פָּנָה r. פָּנָה il se tourna אַבְיֹם abîme וְרוּחַ et l'esprit ⁷, מְרַחֵף [fut planant] plana ⁹, הַמַּיִם les eaux ^{5, 6, 10}, וַיֹּאמֶר et il dit r. k. ^{11, 2}, יְהִי qu'il soit f. sc. k. de הָיָה ¹², אֹר (la) lumière וְהָיָה et il fut ¹¹, וַיֵּרָא et il vit f. sc. k. de רָאָה ¹¹, כִּי (elle est) טוב (elle est) bonne וַיַּבְדֵּל et il fit une séparation f. sc. נִפְּחַ. ¹¹, בֵּין entre r. בֵּין discerner וַיֵּבֶן et entre ⁷, וַיִּקְרָא et il appela f. k. ¹¹, לְאֹר la lumière ¹², יוֹם jour וְלַחֹשֶׁךְ et les ténèbres ^{7, 13}, קָרָא il appela p. k. לַיְלָה nuit r. לַיְלָה le est paragogique עֶרֶב soir בֹּקֶר matin אֶחָד un.

6) רָקִיעַ firmament r. רָקַע il étendit בְּתוֹךְ au milieu de const. וַיִּבְרָא [et qu'il soit] מְבַדֵּל [séparant] et qu'il sépare ⁷, וַיַּעַשׂ et il fit f. sc. k. de עָשָׂה ¹¹, אֲשֶׁר qui (sont) ⁹, מִתַּחַת de dessous de ¹⁴, מֵעַל de dessus de ¹⁴, כֵּן ainsi וַיִּבְרָא (le) second וַיִּקְוּ qu'elles s'assemblent f. n. de קָוָה ^{15, 16}, אֶל dans מקוֹם endroit r. קָוָה se tenir debout וַיִּבְרָא et qu'il soit vu f. n. ⁷, וַיִּבְרָא le sec. r. יָבֵשׁ il fut sec ⁵, וְלִמְקוֹהָ et l'amas ^{7, 13}, וַיִּבְרָא mers ¹⁶,

(1) La particule בּ voyez grammaire § 313, 314. (2) § 616, d. (3) § 400. (4) sur la particule אֶת § 316 n, et la note page 177. (5) sur le הָ articles §§ 106, 108. (6) § 408. (7) sur la conjonction וְ, §§ 320, 321. (8) § 185 remarque. (9) verbe וַיִּבְרָא sous-entendu. (10) § 400. (11) changé en passé par le וְ conversif § 324 (12) employé comme impératif § 313. (13) sur la particule לְ voyez §§ 313, 314 et la remarque § 342. (14) Sur la particule כֵּן § 313, 314. (15) § 211. (16) mis pour l'impératif § 312.

1

בספר (קולמר חיי"א ואילך) הגיש הרב ש"ו קליין ספר עזר ללימוד תומש בשביל דוברי צרפתית. בהקדמתו מציין המחבר, שבביקורים בבתי-הספר היהודיים התברר הצורך בספר זה. כל מלה תורגמה רק פעם ראשונה.

- (היהדות ומשמיעיה.)
 אף כי במאמר השני רשום: המשך בגיליון הבא, לא נמצא כל המשך בגיליונות הבאים.
 אולי גרמו להפסקה זו המאורעות, שהעכירו את חייו של שו"ק, באותה תקופה.
23. Statuts et réglemens de la Commission administrative de l'Ecole rabbinique préparatoire de Colmar.
 — Colmar, C. Decker, 1857. 15, [1] p.
 [תקנונים וכללים של ועד המנהל של בית-המדרש המכין לרבנות.]
24. Le Judaïsme, ou La Vérité sur le Talmud, par S. Klein, grand-rabbin de la circonscription de Colmar.
 — Mulhouse, impr. de J.-P. Risler, 1859. 116, [1] p.
 [היהדות, או האמת על התלמוד.]
25. [הסכמה מחוזות. לספר] ארח משרים, [מאת] מנחם ב"ה אברהם ... טרויש ...
 — מילהויען, J. P. Risler, ע' [1].
26. [חזור בצרפתית המודה לצאן מרעיתו על היענותם לקריאתו לתרום בעד "הנצורים שבמזרח" (המרוניסים בלבנון) אחרי הטבח, שעשו בהם הדרוזים].
 חתום: S. Klein, grand-rabbin de la circonscription du Haut-Rhin ...
 — Colmar, impr. Decker, 25 juillet 1860. [1] p.
27. Das Judenthum, oder Die Wahrheit über den Talmud, von S. Klein, Ober-rabbiner des Colmar Consistorialbezirkes. Uebersetzt von S. Mannheimer ...
 — Basel, 1860. 151, [1] p.
28. (M. Philipson et sa traduction de la Bible.) [Signé:] S. Klein, grand-rabbin.
 — (Paris, imprimerie de Ch. Jouaust), [1860]. 12 p.
 תדפיס מתוך: L'Univers israélite, tome XV (1860), n° 12 (août), p. 664-674.
 [מר פיליפסון ותרגומו לתנ"ך.]
29. La Vérité sur le Talmud: La Morale d'après le Talmud.
 In: La Vérité israélite, vol. I (1860), n° 3 (9 février), p. 85-89; n° 4 (16 février), p. 136-140.
 [האמת על התלמוד: המוסר על-פי התלמוד.]
30. מפני קשט; בקורת ספר דרכי המשנה, אשר חבר הרב ... פראנקלעל ...
 — Frankfurt a. M., J. Kauffmann, 1861. [4], 32 p.
 שאול פינחס רבינוביץ (שפ"ר), במאמרו על ר' זכריה פראנקלעל במאסף "אחיאסף" (ורשה, תרכ"ח) ובספרו על פראנקלעל, משבח את ביקורתו של שו"ק (ע' 204-206):
 "מן כל הקוראים תגר על הרז"פ הצטיין במדת המתנות ונדעת מיושבת הרב רבי שלמה זאב קליין בקולמר ...".
31. האמת והשלום אהבו: אגרת ... אל מוהר"ר שלמה יהודה הכהן רפאפארט ...
 — Frankfurt a.M., J. Kauffmann, 1861. [2], 22 p.
32. [Lettre pastorale ... 1er Nissan 5621 (12 mars 1861).]
 [איגרת רועה (א' בניסן תרכ"א).]
33. לא מצאתי את המקור. הנוסח מופיע ב־ Recueil (מס' 38 להלן), ע' [1] 14.
 [Lettre pastorale ... 23 Adar 5622 (25 mars 1862).]

- לא מצאתי את המקור. הנוסח מופיע ב־ Recueil (מס' 38 להלן), ע' 62-15.
[איגרת רועה (כ"ג באדר תרכ"ב).]
34. Discours prononcé à l'occasion de l'inauguration de la synagogue de Uuningue... le 23 Eloul 5622.
— Colmar, C. Decker, 1862. 19 p.
[נאום לרגל חנוכת בית־הכנסת בהינינג.]
35. Lettre pastorale adressée aux Israélites de la circonscription de Colmar par le grand-rabbin de cette circonscription.
— Colmar, typ. C. Decker, [1863]. 18 p.
חתום: S. Klein. מתוארך: 28 Adar 5623 (20 mars 1863).
[איגרת רועה ליהודי המחוז.]
36. Discours prononcé à l'occasion de l'inauguration de l'hospice-hôpital de Mulhouse, par S. Klein, le 14 Iyar 5623 (3 mai 1863).
— Colmar, impr. de C. Decker, 1863. 27 p.
[נאום לרגל חנוכת בית־החולים ובית־הזקנים במילהוז.]
37. Discours... prononcé à l'occasion de l'inauguration de la synagogue de Thann le 12 Siwan 5622.
— Mulhouse, impr. de J.-P. Risler, 1862. 15 p.
[נאום לרגל חנוכת בית־הכנסת בתון.]
38. Recueil de lettres pastorales et de discours d'inauguration de S. Klein, contenant les lettres pastorales de 1861, 1862 et 1863 et les discours d'inauguration des synagogues de Belfort et de l'hospice-hôpital israélite de Mulhouse.
— Colmar, impr. C. Decker, 1863. 190 p.
[לקט של איגרות ונאומי הקדשה.]
39. [חזור בעברית מחזרות לרבני מחוז קולמר, הקורא לאסוף תרומות בעד תיקון חורבת ר' יהודה החסיד. חתום:] הקטן שלמה זאב וואלף בן כ"ה ראובן משה קליין ז"ל רדקס"ט דגליל עליון רהיין ואגפ"י יע"א.
— קאלמאר, תרכ"ד. [1] ע'.
40. הערה [על תוס' ד"ה רבה, פסחים מ:].
בתוך: הלבנון (פריז—ירושלים), שנה ב', מס' 3 (ו' בשבט תרכ"ה), ע' 44; מס' 4 (כ"א שבט תרכ"ה), ע' 57.
41. חבין [צ"ל: הבין] במקרא: על אפריון מלה שמית.
בתוך: הלבנון, שנה ב', מס' 11 (ח' בסיון תרכ"ה), ע' 170-171.
נגד דעתו של יוסף הלוי.
42. שום פנים בהלכה [על תוס' ד"ה הואיל, פסחים מ"ו. המשך של מס' 40].
בתוך: הלבנון, שנה ב', מס' 13 (ו' בתמוז תרכ"ה), ע' 202-203.
43. Disjecta membra; de l'authencité du livre de Daniel.
In: L'Univers israélite, tome XX, n° 12 (août 1865), p. 569-578.
[איברים מדולדלים: על מקורות ספר דניאל.]

44. מכתב . . . לכבוד מוהר"ר יחיאל ברייל . . .
 בתוך: הלבנון, שנה ג', מס' 12 (ר"ח תמוז תרכ"ז), ע' 185-188; מס' 13 (י"ד תמוז תרכ"ז), ע' 202-204.
 על פירוש רבינו חננאל למסכת ספחים.
 Cours de thèmes et versions hébraïques à l'usage des commençants, par 45
 S. Klein, grand-rabbin à Colmar.
 — Mulhouse, impr. de J.P. Risler, 1866. [4], IV, 86 p.
 [שיעורים לתרגום מצרפתית לעברית ומעברית לצרפתית, למתחילים].
 46. יקר שהדוּתא מאת הרב . . . שלמה קליין. [הקדמה לספר] סדר עבודת ישראל, כולל
 התפלות והברכות לכל השנה . . . מחובר . . . על ידי ר' יצחק בן אריה יוסף דוב
 המכונה ד"ר זליגמן בער.
 — רעדעלהיים, תרכ"ח.
 הסידור כולל הערות ופירושים רבים בשם הר"ר שו"ק.
 La Justice en matière criminelle chez les Hébreux. 47
 In: Archives israélites, vol. LIV (1898), n° 16 (21.IV), p. 124-125;
 18 (5.V), p. 141-142; 20 (19.V), p. 155-156; 23 (9.VI), p. 182-183;
 25 (23.VI), p. 196-197; 27 (7.VII), p. 212-214; 29 (21.VII), p. 236.
 [המשפט הפלילי העברי].
 Le Judaïsme, ou La Vérité sur le Talmud. 48
 Le Judaïsme, ou La Vérité sur le Talmud.
 La Vie de Jésus par M. Renan.
 [על הספר "חיי ישו" של החוקר הידוע רנן].
 ביקורת. כתבי-יד. כמאתיים עמודים. אחרי 1859.
 49. [תפלה בעברית לשלום הקיסר נפוליאון השלישי ואשתו אוו'ני].
 כתבי-יד. [1] דף.
 50. [כתבי-יד שהיה ברשותו של רש"י, ובו דפי חג"ך (1725) מכורכים לסירוגין עם
 דפים לבנים, ועל אלה הסכרי המלים העבריות הקשות. תרגומים בפרשת בראשית —
 בגרמנית; בספר שמות — בצרפתית; ביהושע ועמוס — בגרמנית. ההסברים על ספר
 שמות הם בלי טקס הכנה לקראת Guide du traducteur (מס' 16).] 3 כרכים.

שמות של מאמרים, המוזכרים ברשימת משה שוואב
ולא היה אפשרי לאתרם

Les Attaques contre la Bible.
Défense du judaïsme et des Israélites contre les attaques de Monsieur Delaunay.
Le Judaïsme et la civilisation.
Le Judaïsme et Monsieur Renan.
Le Véritable esprit du judaïsme.

[ההתקפות נגד התנ"ך.]

הגנה על היהדות והיהודים נגד התקפות מר דלוני.

היהדות והתרבות.

היהדות ומר רנן.

רוח היהדות האמיתית.]

בין דברי ההספד, שנישאו על ר' ש"ן קליין, יש להזכיר במיוחד את החוברת "זכר
רב טוב" מאת רפאל וורמסר, רב בזולץ שליך קולמר, (Mulhausen; J. P. Risler, תרכ"ח),
8 ע'.

ר' גם "הלבנון" (פריז), שנה ד', מס' 22 (14.11.1867) ע' 347-348: "אבל גדול לישראל"
ומס' 23 (28.11.1867), ע' 363-365.

שלום רב לאוהבי תורה מסירי מכשול, המזה המורים, מאירי מחשבים,
להאיר ביום ובלילה למשול.

יהי שלום בחילם חיל תלמידים יקרים, ולשומעי דבריהם ללכת בדרכי
ישרים.

למען אחיהם שלום ידברו, לאמת ולאמונה יגברו, לחות ליעקב דבר
חק ומצוה, לשים רסן לגבורת התאוה, להציל ממסה ומתבערה, ולכבות
את הבערה, אשר בבת ציון הועברה, ומכל בניה אשר גדלה, יסירו את
המכשלה, למען לא ישולחו אל ארץ גזרה, לעזאזל המדברה.

... אשרי העם שלו ככה, עוקרים את הרע הטוב לטעת, עץ החיים ועץ
הדעת, מסירים מעם ה' חרפת, ועל כל דבריהם כבוד חפה, ה' יהיה להם
למגן ולצנה, בכל פנה ופנה.

קטעים מדברי הרב שלמה זאב קליין בסיום החוברת
האמת והשלום אחבוי (פפדי"מ תרכ"א)